

9. Бородієвич І. [Блажкевич І]. Денисів / Іванна Бородієвич [Іванна Блажкевич] // Шляхами золотого Поділля: Регіональний історико – мемуарний збірник у 3 т.: Т. II. – Філадельфія, Па, 1970. – С. 239–259.
10. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО), ф. 3205, оп. 1, спр. 2, арк. 1–23.
11. ДАТО, ф. 3205, оп. 1, спр. 29, арк. 1–138.
12. Рутило І. Дитячий садок на селі в часі літніх робіт. – Тернопіль, 2010. – 67 с.
13. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Богдан Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 143 с.

Шелудякова Н.А.
здобувач,
Інститут історії України
Національної академії наук України

РОДИННИЙ ПОБУТ В ДИТЯЧИХ СПОГАДАХ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Взаємодія з матеріальним світом є важливою складовою людського життя. І дитина, можливо, навіть в більшій мірі, ніж дорослий прив'язана до предметів, що її оточують. Її «малий світ», головним чином, складається саме з речей, через які вона здобуває базові знання про навколишній світ у всій його неоднорідності та розмаїтті. Разом з тим, предметне оточення дитини активно впливає на становлення її особистості, формування естетичних смаків і орієнтирів. Подібний досвід є об'єктивним засновком того, яким чином людина у подальшому вибудовуватиме свої відносини з предметним світом, саме з нього беруть витоки моделі майбутньої речової поведінки. Першим зовнішнім простором, який освоює дитина, є помешкання, де вона живе. Дім – це перше і основне місце, з яким ототожнює себе людина, і тому вивчення родинного побуту має особливе значення для з'ясування вихідних умов формування особистості людини, простеження явних і латентних впливів оточення на цей процес [6, с. 33].

Дитячі та юнацькі роки М. Грушевського неодноразово привертала увагу дослідників, серед яких слід назвати О. Пріцака, Л. Винара, С. Білоконя, Л. Зашкільняка, В. Ващенко, В. Тельвака та ін. Цей період традиційно висвітлюється дослідниками як період формування світовідчуття історика, закладення основ українознавчих зацікавлень майбутнього вченого [8, с. 17–18]. Зосередженість на історичному світогляді мала своїм результатом деяку недооцінку дитинства у порівнянні з гімназійним та університетським періодами. Дитячі роки розглядаються скоріше як підготовча фаза, аніж повноцінний етап складання особистості історика. Поряд з тим, питання впливу батьків й оточення, родинних традицій на процес становлення особистості історика піднімаються й у працях, присвячених родоводу М. Грушевського [4; 5]. Чи не єдиним цілісним джерелом вивчення дитячих років

М. Грушевського є його «Спомини», які подають картину індивідуального становлення історика, а також дають деякі відомості щодо родинного побуту і обстановки, в якій він зростав.

Специфічною рисою родинного побуту Грушевських можна вважати його дискретність, що проявлялася, у першу чергу, у частій зміні житла. На мапі життєвого шляху родини слід виокремити кілька крупних пунктів, в яких родина облаштувала свій побут. Подібний досвід «неосілого» життя був звичним для молодого й до того ж небагатої родини, яка пов'язувала своє майбутнє не з конкретним місцем-домівкою, а із професійною діяльністю голови родини. Саме служба Сергія Федоровича була головною рушійною силою переїздів Грушевських.

Першим довгостроковим житлом молоде подружжя Грушевських обзавелося у 1866 р. у м. Холм, де Сергій Федорович працював вчителем російської мови та словесності, і де з'явився на світ їх первісток Михайло [5, с. 83]. Доленосним було «велике переселення» родини на Кавказ, який на багато років став домом для Грушевських. Відправною точкою кавказького періоду життя сім'ї став Ставрополь, в якому С. Ф. Грушевський отримав посаду інспектора народних училищ, й у 1870 р. перевіз сюди дружину з дітьми. Саме з цього місця починається свідоме життя М. Грушевського. Зокрема, з його спогадів дізнаємося про три оселі, які довелося змінити Грушевським за час перебування у Ставрополі [3, с. 122–123]. Наступним пунктом на мапі життєвого шляху родини став Владикавказ. Тут вони оселилися у «в центрі старого Владикавказа – дерев'яний домок, старий, понурий, непривітний, занедбаний, брудний, не ремонтований, з старими обшарпаними меблями, продавленими диванами і т.д» [3, с. 143]. Не найкращі умови проживання спонукали голову родини придбати власне житло, куди родина перебралася у 1880 р.

Для тогочасного службовця подібна мобільність була якраз типовою, і винаймання житла, замість зведення власного, було найбільш практичним і доцільним способом проживання. Разом з тим, за позірною доцільністю орендованого житла проглядала зазначена вище дискретність побуту, адже внаслідок переїзду відбувається розрив усталеного побуту, звичної розстановки речей, порушується хід повсякденного життя. Часта зміна житла вимагає вироблення особливої психології, сказати б, «іммунітету» до змін, готовності одномоментно покинути обжите місце, або й вміння зовсім не прив'язуватися до нього [7, с. 56].

Іншою особливістю родинного побуту Грушевських була його «пульсуюча» природа. Їх побут замість поступово розгортатися, пульсував – процеси акумуляції змінювалися втратами, і в родинному житті Грушевських можна виокремити принаймні два таких «розриви»: перший – під час переїзду з Холму, коли родина втратила усе майно; другий – коли родина вирішила розпродати всі речі, переїжджаючи до Владикавказа. Втрата майна дорогою з Холму частково спричинилася до ще однієї специфічної риси повсякдення родини – як її називає М. Грушевський «звичка бідноти». Сім'я змушена була з нуля відновлювати своє майно, постійно заощаджуючи кошти, які витрачалися

лише на найнеобхідніше. Тому в спогадах історика неможливо натрапити на згадки про розкоші чи вибагливі предмети, оскільки все було чітко підпорядковане практичному призначенню предметів.

Судячи зі спогадів М. Грушевського, найбільш докладно йому запам'ятовся дім Дячкових, в якому родина мешкала найдовше за час свого пробування в Ставрополі. Вчений пам'ятав чимало деталей про це помешкання – від планування будинку до запахів і вражень від навколишньої обстановки. Цей «мастодонтальний» дім був примітний для хлопця тим, що нижній поверх був зайнятий складами крамниці, і товари, що тут зберігалися, давали щедрю поживу для дитячої фантазії. Як згадує вчений у мемуарах, «особливо дражнили мою дитячу уяву зашиті в якісь шкіри... кубічні пакунки з пресованим в плитки «калмицьким чаєм», переложеним китайським папером, і викликали тривожні гадки маси деревляних скриньок з сірниками, від котрих ішов важкий фосфорний запах...» [3, с. 124]

Найбільш значущою для малого М. Грушевського в домі Дячкових все ж була кімната, яку він ділив на двох з батьком. Про цю кімнату знаємо небагато, окрім того, що в свідомості хлопця вона залишилася місцем, з якого бере початок його тісний зв'язок з батьком. За спогадами історика, ця кімната була відділена від інших житлових помешкань, так що він був значною мірою ізольований. Серед найбільш цінуваних хлопцем елементів оздоблення кімнати були вирізані ним з журналу ілюстрації та портрети відомих людей XIX ст., якими він прикрасив одну зі стін, а також лежанка з білих кахлів, на якій вони з батьком проводили чимало часу зимовими вечорами [3, с. 124–125].

Суттєвою складовою предметного оточення малого М. Грушевського були сформовані ним колекції. «Я збирав, напр [иклад], образки, пера, марки, конфетні папірці, що представляли собою гроші, старі папери, монети, мотилів і жуків, каміння, рослини і так далі» – згадує історик про своє захоплення. Одні колекції хлопець збирав довше, інші досить скоро кидав. Колекції відігравали важливу роль в житті хлопця, який тривалий час був позбавлений дитячої компанії, і заповнював предметами самотні дні свого дитинства. На думку дослідників, дитяче колекціонування є досить поширеним явищем, яке може мати найрізноманітнішу мотивацію: від гаяння часу та боротьби з нудьгою до втечі від реальності та подолання стресових ситуацій [2, с. 134]. Разом з тим, формуючи колекції, діти опановують основні пізнавальні навички, розвивають свою уяву, навчаються скеровувати свої власницькі потреби в суспільно прийнятне русло [1, с. 218]. За великим рахунком, дитяче колекціонування М. Грушевського можна розглядати як прояв його інтелектуально-творчих здібностей, акт творення власними зусиллями сегменту матеріальної культури, що мав на собі відбиток особистості хлопця.

Список використаних джерел:

1. Clifford J. *Collecting ourselves / The Predicament of Culture* – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988. – P. 216–229.
2. Baker S. M., Gentry J. W. *Kids As Collectors: a Phenomenological Study of First and Fifth Graders // Advances in Consumer Research* – 1996. – Vol. 23. – P. 132–137.

3. Грушевський М. Спомини / Публ. і передм. С. Білоконя // Київ. – 1988. – № 9. – С. 115–149.
4. Кучеренко М. Сергій Грушевський: науковець, освітянин і громадянин // Український Історик. – 2004. – № 1-2. – С. 85–103.
5. Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (Рід Михайла Грушевського) – К.: Кий 2006. – 627 с.
6. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. 4-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
7. Сулейманова О. А. Быт на новом месте: к вопросу о вещевом поведении // Труды Кольского научного центра РАН. – 2011. – № 6. – С. 54–64.
8. Тельвак В. Молодість Михайла Грушевського (До проблеми формування світогляду) // Грані. – 2000. – № 6(14). – С. 17–21.